

רבקה אלינב

"כי מרה מאד הדעת"

עת הגיבורה האינטלקטואלית-יוצרת
בסיפורת של
אלישבע (ביחובסקי) ולאה גולדברג

"כי מרה מאד הדעת, כי מתוק מאד החטא"

"הגהנום המאשר", גולדברג, שירים: 73

Rivka Elinav

Women and the Tree of Knowledge: The Intellectual Heroine in Hebrew Women's Prose

A Literary and Feminist Study in the Prose of Elisheva (Bichovsky) and Lea Goldberg

מחברת: ד"ר רבקה אלינב, מכללת לוינסקי לחינוך; המכללה האקדמית ספיר

הוצאת הספרים של מכון מופ"ת:

עריכה ראשית: ד"ר יהודית שטיימן

סיוע בעריכת התוכן: יורם מלצר

עריכת לשון: אדוה חן

עיצוב גרפי: סטודיו צפריר, בלה טאובר

עיצוב העטיפה: רוני בלוסטוקי

מסת"ב: 978-965-53-039-0

עשינו כמיטב יכולתנו לאתר את בעלי הזכויות של כל חומר ששולב בספר ממקורות היצוניים. אנו מתנצלים על כל השמטה או טעות. אם יובאו אלה לידיעתנו, נפעל לתקן במהירות הבאות.

© כל הזכויות שמורות למכון מופ"ת

תשע"ב/ב/2012

טל' 03-6901406 <http://www.mofet.macam.ac.il>

© כל הזכויות לטקסטים ולשירים שמורות למחברים

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

נרפס בישראל

דפוס: אופסט טל בע"מ

תוכן העניינים

5	פתח דבר
	שער ראשון: בין 'לדעת אשה' ל'דעת אשה'
13	פרק א: הדהוד מיתי-הגותי
	פרק ב: הדהוד היסטורי-ספרותי: האמביוולנטיות בתפיסת האשה בהשכלה
33	ובתחייה העברית
	פרק ג: לקראת גיבורה אינטלקטואלית ויוצרת: עט נשים על מפתן
47	העת החדשה
	שער שני: גיבורה מזן חדש – אינטלקטואלית ויוצרת: אלישבע ולאה גולדברג
63	פרק א: אלישבע, לאה גולדברג: כרטיסי ביקור
83	פרק ב: הפצעת 'האשה הספרותית החדשה': אלישבע
105	פרק ג: גיבורה אינטלקטואלית-יוצרת: לאה גולדברג
157	פרק ד: "כי מרה מאד הדעת" – במלכוד האהבה
213	פרק ה: 'האשה הספרותית החדשה' בנעלי גיבור אינטלקטואל ואמן
	פרק ו: דעת אשה וקולות של אני: אלישבע וגולדברג –
243	התשתית האוטוביוגרפית
	פרק ז: האני כאינטלקטואלית-יוצרת: אלישבע וגולדברג –
299	בין הסיפורת לשירה
345	אחרית דבר
351	נספח א: על האינטלקטואל כתופעה היסטורית וכגיבור ספרותי
359	נספח ב: על 'האשה החדשה' ודיוקן הגיבורה כאמנית בעט נשים במערב
367	ביבליוגרפיה

פתח דבר

"ועוד" אמרה נורה, 'אני רציתי ללמוד, אני באמת רציתי ללמוד... אנחנו מאמינים, אנחנו מאמינים, כי יש ערך של ממש בעצם הדברים שאנחנו לומדים, באפשרות ללמוד, בדעת'". מונולוג פנימי זה שלאה גולדברג שמה בפי נורה קריגר, גיבורת הרומן **והוא האור** [1946 א: 74. פיזור במקור], זכור לי כרגע של גילוי אישי, בעת שפגשתי בו לראשונה במחצית שנות השמונים, בלימודי לדוקטורט בניו יורק.¹ עד היום אני יכולה לשחזר: תמיהה מלווה באי נוחות מטרידה - כיצד ייתכן שבכל השנים של לימודים אקדמיים ועבודה בתחום לא נתקלתי בפרוזה של גולדברג, לא בנושא לעצמו ולא כחלק מסיפורת עברית בת זמננו? תחושת החידוש במפגש עם העולם הנשי המפתיע ב'אחרותו', בהשוואה לדמויות הנשים ביצירות שלמדנו ולימדנו על תקן של קנון ספרותי התעצמה בהמשך, עם הגילוי האישי המאוחר שלי את הרומן **סמטאות** מאת אלישבע (1977). עד אז, היכרותי במעומעם כמשוררת שולית למדי.

לימים, ככל שנפקחתי אל מחקר התרבות והספרות בהגות הפמיניסטית, התחדדה מודעותי לצביונו הרב-מערכתי של אי השוויון בין המינים וכן לאחד מתוצריו: ההדרה הממוסדת של נשים מחיי הפרהסיה בכלל ומספירת הדעת והיצירה בפרט. קביעתה של רחל אליאור (תש"ס: 265) כי באלפי השנים "משירת דבורה ועד דבורה בארון לא ידעה התרבות העברית ספר כתוב בידי אשה", עולה בקנה אחד עם מסקנות המחקר הפמיניסטי במערב. לפי מחקר זה, ההדרה היא ההסבר לכך שחוויותיהן וקולותיהן של נשים נדחקו מן המרכז התרבותי ונשמטו מדפי ההיסטוריה.² יודע הוא שהכרה עצמית ואני אוטונומי חיוניים לאקט היצירה, שהרי כיצד יתנסח יוצר אם אינו יודע מי הוא? תנאי סף אלה לא התקיימו ביחס לנשים. דימויהן העצמיים השתקפו אליהן מעיניהם ומכתיבתם של גברים שהייתה להם בלעדיות על העט והקול. 'המראה הגברית'

1 אשנב ראשון לפרוזה של אלישבע וגולדברג, נפקח לי בתזה לדוקטורט בהנחייתו של פרופ' אברהם הולץ - דאו ראש החוג לספרות יהודית, בבית המדרש לרבנים (J.T.S.) בניו יורק. ברוחב השכלתו ובהקפדתו המתודולוגית הוא היה לי מורה דרך.

2 לורי פינקה, אחת מיני חוקרות רבות שנדרשות לנושא, מכנה את ההיסטוריה הנשית במונח noise (כלומר רעשי רקע). לדבריה, נשים נפקדות מהנרטיב של תרבות המערב מכיוון שהיסוד הנשי נתפס בעיני כותבי העתים כהמולה טורדנית של עובדות ושל תיאורים. זאת הסיבה לכך שחוויות קיומן של הנשים הושמטה מן התיעוד ההיסטורי-תרבותי (Finke, 1992).

כהגדרתן של גילברט וגובאר,³ היא שהגדירה את גבולות הישות הנשית ותכניה, הן בפרקטיקה המציאותית והן בכתובים. נדירותן של נשים משכילות, אמניות ויוצרות בשושלת העצומה של היצירה האנושית אינה נתון של מה בכך שניתן לנמקו בלוגיקה סטטיסטית: הייתכן כי הכישרון האנושי התרכז רק במחצית הגברית של החברה? בדיעבד, ברור כי ההשתקעות בנושא הייתה מבחינתי מעין חקירה ופענוח של טקסט עומק, שלפעמים דימיתי כי הוא כתוב בדיו סתרים. בחלקיו גיליתי חומרים שהכרתי מניסיוני האישי, במסלול הארוך של צמיחת תודעתי הפמיניסטית; בחלקים אחרים זיהיתי את סיפורן של חברותי, של אימהותינו הביולוגיות ואימהותינו הרוחניות. רותקתי לא רק במישור ההנאה האינטלקטואלית שבמפגש עם תוכן דעת חדש. היה כאן דבר-מה נוסף בעל משמעות, שתחילתו בהזדהות ובאמפתיה עם דמות האשה שמתקוממת נגד תפיסת הנשיות החסומה והכובלת, ירושת העבר, ותובעת לעצמה חלק בעולם; והמשכו בגילוי דמות אשה שזכתה ללמוד וגילתה אופקים שלא היו כלולים ב'מפרט הנשיות' המסורתי. עיניי נפקחו להכיר במוקשים הזרועים על נתיבה: חסימות גלויות וסמויות של אפשרות ההתקבלות וכן קונפליקטואליות בין דחף היצירה לבין התגשמותה כאשה וכאם, שגררה פשרות (חלקן כואבות).

וכך, חקירת דמות האינטלקטואלית ביצירתן של שתי יוצרות עבריות בעשורים הראשונים של המאה העשרים היתה ברבות הזמן לכריס כניסה למרחבי דעת שאת רוחבם ואת עומקם לא שיערתי. במוקד אותם מרחבים מצוי מה שאני מכנה 'עט נשים' בהקשריו המגדריים. במהלך המסע הזה חלה (למרבה השמחה) תמורה משמעותית, והיצירה הנשית עולה כפורחת. העניין הוא שבשכבת היסוד הקונפליקטואליות לא נפתרה לאשורה. היות אשה שהיא יוצרת ואשת רוח, עדיין כרוך בתשלום מחיר. מצד אחד, בחריגה מהתבנית של שירות וטיפוח-טיפול כתמצית בלעדית של הקיום⁴, יש משום ערעור ואתגור של יחסי הכוח בין המינים במעגל האישי והכללי; ומהצד האחר, הבעיה איננה רק בהתנגדויות של הסביבה המשפחתית והציבורית, אלא גם בעכבות שמקורן בנפש הגיבורות הללו, שהפנימו את הערכים ההגמוניים והיו נתונות בעיצומו של מאבק להשתחרר מהם. המסע

3 מטפורת המראה מופיעה בפרשנותן החתרנית על אגדת שלגיה, כמפתח לאלם הקול הנשי האותנטי (Gilbert & Gubar, 1979: chap. 1).

4 כוחן של נשים לא נתפס מעולם ככוח סטטוס הנובע ממומחיות, מעוצמה פיזית או מעמדת שליטה, אלא ככוח מאגי (בייקר-מילר, 1978).

המחקרי הנפרש בספר זה נחלק לשני שערים. גרעין הטיעון שיפותח לאורכם, כולל שלושה עיקרים:

(א) הפער הקוטבי בין שני המושגים – 'לדעת אשה' ו'דעת אשה', הוא מסגרת ההקשר והמבוא לדיון במשמעות הפצעתה של הגיבורה החדשה מעטן של יוצרות.

(ב) בּמִצְאֵי דמויות הנשים במורשת הספרות העברית החדשה (ממחצית המאה ה-19 רובה ככולה גברית), נעדרה אופציה של נשיות המתגדרת בדעת וכיצירה. בבואן לכתוב נרטיב של חניכה נשית שגיבורתו (בת דמותן) היא אינטלקטואלית ויוצרת, מתמודדות היוצרות עם שתי פרדיגמות שנוגעות לתואר הכפול הזה: פרדיגמת הגיבור כאינטלקטואל ופרדיגמת הגיבור כאמן. יתר על כן, צביונו האוטוביוגרפי של נרטיב זה מחייב התעמתות גם עם הפואטיקה האוטוביוגרפית, שממהותה היא ז'אנר אנדרוונטרי.

(ג) הופעתה של הגיבורה האינטלקטואלית-יוצרת חותמת שנים של חסימת נשים בשדה הכתיבה והיצירה, בשל נורמות חברתיות כובלות ומגבילות. עם זאת, עם הפצעתן של גיבורות מהזן הזה לא נפתרת לגמרי המצוקה הישנה, שכן המצב החדש מציף בעוצמה קונפליקט בין עבודת היצירה ותביעותיה לבין הגשמת נשיותן במושגי הערכים והציפיות החברתיות שהוטמעו בהן בעת גידולן.

כפי שנראה להלן, לחוליות הראשונות בשלשלת הגיבורות הנדונות דחוף לפרוץ מבעד לשורות ההדוקות של המסד הספרותי, בעל הצביון הגברי כדי להצטרף ל'מועדון' במקום מכובד, בקולן שלהן. גיבורות אלה הן תוצר של העת החדשה, ועדיין, אין להבין את גודל המפנה המתגלם בדמותן כאינטלקטואליות-יוצרות ללא הפרספקטיבה של המורשת התרבותית שעם גרייה ומוסכמותיה הן יתמודדו בבוא הזמן. דיון הרקע בשער הראשון עוסק, כנזכר בנקודה (א) למעלה, בפרימת הקשר המורכב בין האשה, הדעת והיצירה בסימן הקיטוב התהומי בין 'לדעת אשה' ל'דעת אשה'.

השדרה המרכזית של המחקר בשער השני כוללת שבעה פרקים המוקדשים לעיון ספרותי-מגדרי משווה בסיפורת אלישבע ביחובסקי ולאה גולדברג – דור ההפלגה של סיפורת נשים עברית. חשיבותה של סיפורת זו נעוצה לא רק בראשוניותה, אלא גם ובעיקר משום שהיא נושאת בשורה לתואי חדש של נשיות. במציאות החוץ ספרותית, המגמה שהחלה במחצית השנייה של המאה ה-19 מואצת בעשורים הראשונים של המאה ה-20. הנשים המשכילות והכישורניות, השולחות ידן בכתיבה, מזרזות את תהליך היציאה מן האלם ההיסטורי ומסמנות נקודת תפנית.

השלכותיה של המגמה הזו יחולו לא רק על תחום היחיד של קומץ היוצרות, אלא גם על תהליכי המשך ושינוי בזירת הספרות לעתיד.

הכתרתן של גיבורות הסיפורת הנשית, מושא דיוננו בתואר 'אינטלקטואליות', אינו דבר של מה בכך מכיוון שתואר זה איננו פתוח כך סתם לניכוס שרירותי. ניתן לדמותו למושבים באולם שסימון 'תפוס' או 'שמור' מתנוסס עליהם. תרבות המערב הושיבה על המושב הזה גבר מטיפוס מסוים, בעל מאפיינים אישיוניים וחברתיים מובחנים. אלה מתוארים בספרות היפה ומנותחים בגוף רחב של עיון חברתי-היסטורי וספרותי. אשר על כן, שרטוט הדיוקן האישוטי של הגיבורה מהטיפוס החדש הזה בהתחלת המאה ה-20, ובחינת זהותה החדשה כאינטלקטואלית וכיוצרת, נדונים בהקשריהם המתחייבים: הגיבור האינטלקטואלי והגיבור האמן.

יריעת העיון הבין-תחומי שעמה התמודדתי במהלך כתיבת הספר והארותיהם-שאלותיהם של חבריי שקראו את כתב היד בגלגוליו השונים, והולידו את הנספחים (על האינטלקטואל ועל 'האשה החדשה' בסיפורת נשים במערב) לטובת קוראים המעוניינים במידע זה. ההדגשות לאורך הספר (באות מודגשת ו/או בשינוי גופן) הן שלי, למעט הציון 'הדגשה במקור' או 'פיזור במקור'. המובאות ומראי המקום הקשורים ביצירות אלישבע וגולדברג מופיעים בסוגריים מרובעים. להבדיל מהם - שאר מראי המקום מסומנים בסוגריים עגולים.

ולסיום - ספר זה חב תודות חמות לשורה של אנשים יקרים שליוו את חבלי לידתו.

תודות

לקוראי כתב היד: ינקלה אלינב, יגאל עילם, דנה סבוראי ויורם מלצר, שהיה שותף לתהליך העריכה וסייע לחלצו לא פעם מסרבול ומעמימות לשונית. תבוא על הברכה אורית שחם-גובר על קריאתה החכמה ואינספור השיחות וסיעור המוחות שנערכו בינינו במהלך הכתיבה - מתנה שלא תסולא בפז; תודה מיוחדת לאורית קמיר על קריאתה ועל תמיכתה בפרסום הספר; ותודה לפרופ' יפה ברלוביץ על המאמץ שהשקיעה בקריאה מדוקדקת. השכלתי מהערותיה ונמנעתי בזכותן מאי אלה מעידות מביכות.

מעגל הקוראים של כתב היד בגרסתו הראשונה והשנייה הוא שתרם רבות והפרה את מחשבותי, אפשר לי להביע את קולי ביתר צלילות ולחדד את עמדתי הפרשנית. בהזדמנות זו מגיעה תודה גם לסטודנטים שלי בקורסים השונים, שמתוך המשא והשיח עמם התגבשו בקרבי תוכנות, שחלקן הדהדו אל תוך הספר.

זהו המקום להודות לצוות מכון מופ"ת: לד"ר יהודית שטיימן, ראש הוצאת הספרים של המכון, אשר ליוותה את הפקת הספר בכל שלבי הבשלתו במקצועיות, בהגינות ובמאור פנים, שהיו בעבורי מקור העצמה; לחני שושתרי, רכזת ההוצאה, שאף בה מצאתי שותפה נאמנה לכל דרישה וצורך הכרוכים בספר; לעורכת הלשון אדוה חן על הקריאה הקשובה, על הקפדנות ועל המסירות הבלתי מתפשרת לשפה העברית ולכללי הכתיבה המחקרית שהעמידה לרשותי; חן חן לצוות הגרפיקה - לבלה טאובר, למעצב הגרפי רוני צפריר ולרוני בלוסטוקי מעצבת העטיפה שהשכילה לתת מבע גרפי לגרעין הרעיוני של הספר.

תודה לכביט לגב' סופי גרסייד מן המחלקה לעברית באוניברסיטת מנצ'סטר, שמצאה לנכון להפקיד בידי את תיק מסמכי אלישבע שהגיע למחלקה משאריה האנגלים של המשוררת העבריייה העלומה. המקורות המצוטטים מתיק זה (באדיבות אוניברסיטת מנצ'סטר) מופיעים בספר תחת הציון: **עיוזבון אלישבע**. לדכורה ולהילה ממכון גנזים, תודה חמה על עזרתן באיתור חומרים ארכיוניים מזמנים רחוקים ולא פחות מכך - על הארת הפנים.

ולבסוף, אחרונים להזכיר אך קרובים ביותר, תודה לאין קץ לינקלה אישי על העידוד ועל התמיכה הבלתי נדלים; לילדיי ערן, אשרת ורותם, ולהילה (כלתי כבת לי), אשר במהלך שנות הכתיבה פיתחו, בהומור האופייני להם, סוג של אינטימיות כלפי אלישבע וגולדברג ש'אומצו' להווי המשפחתי (לא בהכרח על רקע הכרת יצירתן...). ליקירי אלו מוקדש הספר.

רבקה אלינב
הרצליה, 2011